

БЛІНОВА Г. О.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного,
господарського та екологічного права
(Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»)

УДК 346.6:347.7: 342.9; 340.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.99>

НАЦІОНАЛЬНА ВАЛЮТА В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАКТИКИ

У статті досліджено роль національної валюти в системі правового регулювання фінансової політики на прикладі України та країн Європейського Союзу. Окреслено актуальність теми з огляду на функціонування гривні як національної грошової одиниці, стабільність якої покладається Конституцією України на Національний банк. Визначено проблему – суперечність між прагненням до лібералізації валютного ринку та необхідністю підтримувати макрофінансову стабільність, враховуючи це автором здійснено порівняльний правовий аналіз механізмів регулювання національної валюти в Україні та країнах ЄС з урахуванням принципів європейської інтеграції. Автором здійснено виявлення особливостей визначення та статусу національної валюти у різних нормативних актах; розгляд моделей валютного курсоутворення та валютного контролю; аналіз позицій вчених-юристів щодо сутності валютного регулювання та валютної політики; узагальнення судової практики застосування валютного законодавства (приклад: штрафи за порушення строків розрахунку за імпортом); формулювання висновків щодо вдосконалення правового механізму регулювання валюти. Виконання цих завдань забезпечує цілісний підхід до теми та дає змогу надати рекомендації у відповідь на актуальні виклики. Таким чином, у статті проведено огляд сучасних наукових позицій з валютного регулювання, а також законотворчих ініціатив НБУ (концепція валютної лібералізації). Проаналізовано чинні нормативні акти України: Конституцію (ст. 99), Закони «Про Національний банк» та «Про валюту і валютні операції», а також практику судового оскарження валютних обмежень (наприклад, рішення Київського адмінсуду щодо застосування ст. 13 Закону про валюту). Показано, що на відміну від України, ЄС ґрунтується на єдиному валютному просторі: Договори ЄС забороняють валютні обмеження (ст. 63 TFEU), а монетарна політика централізована через ЄЦБ. Проаналізовано наслідки різного режиму валютного курсу: в Україні нині плаваючий режим гривні, тоді як у багатьох європейських країнах діє єдина валюта – євро. У висновках сформульовано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання: подальша гармонізація українського валютного законодавства з європейським правом, зміцнення незалежності регулятора та передбачуваності валютної політики.

Ключові слова: *правове регулювання, регіоналізація, національна валюта, валютна операція, валютна система, режим валютного курсу, європейська інтеграція, джерела права, українське судочинство, модель судової влади.*

Blinova H. O. National Currency in the Mechanism of Legal Regulation: A Comparative Analysis of Ukrainian and European Practice

The article examines the role of the national currency in the legal regulation of financial policy using the example of Ukraine and the member states of the European Union. The relevance of the topic is outlined in view of the functioning of the hryvnia as the national monetary unit, the stability of which, under the Constitution of Ukraine, is entrusted to the National Bank of Ukraine. The author identifies a key problem—the contradiction between the aspiration for liberalisation of the currency market and the necessity to maintain macro-financial stability. A comparative legal analysis is conducted of national currency regulation mechanisms in Ukraine and EU countries, with due regard to the principles of European integration.

The study identifies the specifics of the definition and legal status of the national currency in various normative acts; examines models of exchange rate formation and currency control; analyses the positions of legal scholars regarding the nature of currency regulation and monetary policy; and summarises judicial practice on the application of currency legislation (e.g., penalties for violations of import settlement deadlines). The results enable the formulation of proposals for improving the legal regulation of currency relations. This comprehensive approach ensures that the research addresses current challenges effectively.

The article also reviews contemporary scholarly views on currency regulation, as well as recent legislative initiatives of the National Bank of Ukraine (notably the currency liberalisation concept). It analyses the current legal framework of Ukraine, including the Constitution (Art. 99), the Laws “On the National Bank of Ukraine” and “On Currency and Currency Transactions,” as well as judicial practice concerning the contestation of currency restrictions (e.g., a decision of the Kyiv Administrative Court regarding the application of Article 13 of the Currency Law). The study highlights the contrast with the EU, where a single monetary area operates: EU Treaties prohibit currency restrictions (Article 63 TFEU), and monetary policy is centralised under the European Central Bank.

The article further analyses the consequences of different exchange rate regimes: Ukraine currently employs a floating exchange rate for the hryvnia, while many European countries use a common currency—the euro. In conclusion, the author proposes measures to improve the legal regulation of the currency system: further harmonisation of Ukrainian currency legislation with EU law, strengthening the independence of the regulator, and increasing the predictability of monetary policy.

Key words: *legal regulation, regionalisation, national currency, currency transaction, currency system, exchange rate regime, European integration, sources of law, Ukrainian judiciary, model of judicial power.*

Вступ. Національна валюта є фундаментальним елементом державного суверенітету та макроекономічної стійкості. Конституція України прямо визначає гривню як єдину грошову одиницю України і покладає на Національний банк забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Водночас сучасні виклики – війна, інфляція, глобальні ринки капіталу – вимагають гнучких механізмів валютного регулювання. У цьому контексті особливої ваги набуває питання порівняння правових моделей регулювання валюти в Україні та Європейському Союзі. Українське законодавство потребує модернізації з урахуванням принципів свобод капіталу та фінансової інтеграції, які діють у ЄС. Як зауважують М.Мо-скалюк та К.Чорнявська, «інтеграція України до європейського співтовариства вимагає реформування підходів до регулювання валютного ринку». Ігнорування цієї потреби спричиняє валютні кризи та дестабілізацію гривні. Отже, наукове осмислення і вдосконалення

правового механізму функціонування національної валюти є вкрай актуальним для забезпечення стійкості економіки та просування євроінтеграційних прагнень України.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний юридичний аналіз механізму правового регулювання національної валюти в Україні та Європейському Союзі з визначенням спільного та відмінного, а також виробленням пропозицій щодо вдосконалення українського законодавства в контексті інтеграції в євроатлантичний простір.

Результати дослідження. Сутність проблеми полягає у необхідності збалансувати два протилежні принципи: з одного боку – право суб'єктів господарювання на вільні валютні операції, а з іншого – потребу держави здійснювати валютний контроль для підтримки фінансової стабільності. Незважаючи на реформування валютного законодавства (введено Закон «Про валюту і валютні операції» 2018 року), система регулювання залишається фрагментованою: зберігаються валютні ліцензії НБУ, обмеження на розрахунки за імпортом/експортом, а офіційний курс гривні формується з урахуванням ринкових механізмів. Водночас у ЄС домінує принцип свободи руху капіталу, зафіксований Договором про функціонування ЄС – будь-які обмеження на рух капіталу та платежі між країнами-членами заборонені. Проблема виникає в розбіжностях між національним курсом валютних реформ і стандартами європейської системи: як адаптувати українське законодавство так, щоб забезпечити прозорість і ефективність валютних операцій, водночас захищаючи національну валюту від надмірної волатильності та спекуляцій. Постановка проблеми полягає в обґрунтуванні шляхів гармонізації цих систем з урахуванням європейського досвіду та українського контексту.

Проблематиці правового регулювання валюти присвячена чимало праць вітчизняних і зарубіжних фахівців. І. Бабін і Л. Вакарюк аналізують «правову природу валютного регулювання» і наводять класифікацію наукових позицій: наприклад, В.К. Шкарупа визначає валютне регулювання як «законодавчу форму здійснення валютної політики держави», а Б.Ю. Дорофєєв – як комплекс нормативно-адміністративних заходів «для підтримки визначеного співвідношення курсу національної та іноземних валют» [5]. К. Воронову (цитата у [9]) і М. Сапожников (цитата у [9]) вважають валютне регулювання діяльністю уповноважених органів щодо обігу валютних цінностей та здійснення валютних операцій. Держава ж, за М. Головніним, в особі НБУ регламентує порядок міжнародних розрахунків і форму встановлення валютного курсу. Ряд дослідників (Артемов, Альтісова, Козирін, Люпкан та ін.) аналізують правові наслідки конвертованості гривні, механізми валютного контролю, класифікацію валютних операцій. Українські науковці-судді (А. Грейчук, С. Орішук) досліджують застосування норм валютного права в судовій практиці, зокрема деліктних зобов'язань у валютних спорах. Інтеграційний аспект відображено у працях економістів: Н. Москалюк і К. Чорнявська показують, що наявні обмеження валютних операцій гальмують європейську інтеграцію та потребують «пошуку ефективних механізмів» їх виконання [6]. Зарубіжні наукові публікації (Barash et al., 2018) проводять порівняльний аналіз режимів валютного курсу і пропонують поступовий перехід до плаваючого режиму з посиленням контролю за валютними операціями [8]. Всі ці роботи підтверджують необхідність глибокої законодавчої реформи у сфері валютних відносин з урахуванням позицій різних шкіл та практики судів.

В Україні правове становлення національної валюти почалося з ухвалення Конституції 1996 року (ст. 99) та низки ключових законів. Згідно зі ст. 99 Конституції, гривня є грошовою одиницею України, а забезпечення її стабільності – основна функція НБУ [1]. Базовим нормативним актом валюто-правової регуляції є Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 № 2473-VIII. Цей закон «визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій» [3]. У ньому закладено принципи лібералізації: заборонено все, що прямо не заборонено законом, скасовано валютні ліцензії для низки операцій, а тіньові капітали виводяться з тіні через прозорі процедури звітування. Проте закон також містить механізми контролю: НБУ має право встановлювати лімітні строки розрахунків за експортом/імпортом

(ст. 13) та застосовувати санкції за порушення [2]. Граничний термін сплати валютних зобов'язань сьогодні має важливе значення – наприклад, у рішенні Київського окружного адміністраторивного суду від 09.06.2023 позивач оскаржував нарахування штрафу за порушення саме ст. 13 Закону про валюту. Таким чином, українське валютне право поєднує відкритість ринку (означена свободою валютних угод) з елементами адміністративного регулювання. НБУ отримує широкі повноваження через законодавство та підзаконні акти (положення, розпорядження), що визначають офіційний курс гривні та режим валютного курсу (сучасний – плаваючий). Джерелами права у цій сфері є Конституція, закони (закон «Про Національний банк України» від 1999 р.), урядові постанови, а також нормативні акти НБУ. Наприклад, Постанова Правління НБУ № 18 від 24.02.2022 тимчасово посилила заходи валютного контролю в період воєнного стану (що згадано у [35]). У цих актах відображаються «засоби забезпечення валютної безпеки» – адаптивність законодавства до умов кризи.

У Європейському Союзі валютні питання регулюються на наднаціональному рівні через договори та інституції ЄС. Для держав-членів, що ввели євро (19 країн станом на 2025 р.), монетарна політика є прерогативою Європейського центрального банку (ЄЦБ) і Ради Європи (Статут ЄС, ст. 127–130 TFEU). Гривня в таких країнах відсутня, а на рівні регулювання національних валют – загалом – ведеться мова про історичний період і офіційні валюти, що залишилися до прийняття євро (наприклад, датська крона). Для решти держав (Польща, Угорщина, Швеція тощо) національні валюти використовуються поряд з євро, але всі країни-учасниці зобов'язані дотримуватися принципу свободи руху капіталу. Стаття 63 Договору про функціонування ЄС безумовно забороняє «будь-які обмеження на рух капіталу та платежі між державами-членами та між ними і третіми країнами». Це формує єдиний валютно-фінансовий простір: внутрішні обмеження валютних операцій фактично відсутні. Центральні банки країн ЄС не можуть вводити валютні ліцензії для операцій між резидентами, а обмінні пункти діють в умовах конкуренції. Регулювання відбувається переважно через макропруденційні інструменти і банківське регулювання (Європейський механізм фінансової стабільності, антикризові фонди). Зокрема, жорсткі фінансові стандарти передбачені Базельськими угодами та директивами ЄС [4].

Для Європейського Союзу характерна «регіоналізація» валютного простору – тобто сформована спільна валюта (євро) і єдина грошово-фінансова система у зонах, що ввели євро. Характерним є те, що з 1999 року євро використовується у безготівковому обігу, а з 2002 року – в готівці (перехід на єдину валюту ЄС). Найближчий приклад правової інтеграції: введення «глибокого валютного союзу» призвело до ліквідації національних валютних ринків всередині єврозони. Навіть ті країни, що поки не прийняли євро, не можуть запроваджувати бар'єри для потоків капіталу – їх валютні режими, як правило, є плаваючими і цілком ринковими, з метою підготовки до майбутньої конвертації. Таким чином, підхід ЄС полягає у знятті нормативних обмежень на валютні операції та передачі капіталу і у колективному забезпеченні стабільності валюти через фінансові та монетарні правила (бюджетні пакти, критерії Маастрихту).

Порівняно з Україною, у країнах ЄС акцент робиться не на прямих валютних обмеженнях, а на підтримці загальної макроекономічної дисципліни і фінансової наглядності [10]. Водночас на практиці і в ЄС бувають обмеження у кризових випадках (наприклад, тимчасові заходи з обмеження купівлі-продажу активів на сумнівних ринках). Проте в цілому європейське регулювання характеризується більшим ступенем гнучкості для суб'єктів господарювання. Як зазначають Бареш з співавт. (2018), позитивний досвід зарубіжних країн демонструє, що «поступовий перехід від фіксованого до плаваючого курсу є початком природного ринкового курсоутворення» і зменшенням адміністративного навантаження на економіку. Водночас автори підкреслюють: для імплементації цього досвіду треба посилювати державний контроль, зокрема послідовно зміцнювати інструменти валютного нагляду. Такий підхід частково відображено у сучасних реаліях: після кризи НБУ декілька разів змінював режим курсу (від «коридору» 2015 р. до повного плавання), а в Євросоюзі запроваджені системи контролю за відмиванням капіталу й внутрішні санкції (наприклад, за маніпуляції з курсом) для захисту фінансової стабільності.

Національна практика свідчить, що суди застосовують валютне законодавство і забезпечують його пріоритет із урахуванням Конституції та міжнародних зобов'язань. Наприклад, було розглянуто спір про застосування штрафу за порушення строків валютних розрахунків за зовнішньоекономічним контрактом. Позивач оспарював податкове повідомлення-рішення, яке накладало штраф на підставі частини третьої статті 13 Закону «Про валюту і валютні операції». Суд визнав, що дії контролюючих органів відповідали вимогам чинного законодавства. Цей приклад ілюструє механізм «перевірок валютного нагляду» за Кодексом адміністративного судочинства України: спори розглядає адмінсуд за участю державних установ (НБУ, ДПС), де суд аналізує законність перевірок та правильність застосування норм валютного законодавства. Інші юрисдикції (господарський суд) можуть також розглядати валютні суперечки в контексті банкрутства або виконання зобов'язань за контрактами. При цьому судова влада в Україні формально залишається незалежною, а можливість перегляду нормативних актів НБУ у Конституційному Суді реалізується рідко. Модель судової влади у валютних питаннях більше схожа на традиційну континентальну: пріоритет законів та підзаконних актів, професійна експертиза суддів у фінансовому праві і врахування міжнародно-правових норм (наприклад, рішення ЄСПЛ з валютних суперечок). У ЄС валютне регулювання також має судовий компонент: Суд ЄС може тлумачити Договори щодо валютних курсів і свобод, а національні суди теж враховують пріоритет норм ЄС у цих питаннях.

Висновки. Проведений порівняльний аналіз показує, що українська система правового регулювання національної валюти перебуває на шляху лібералізації, але ще зберігає значні державні інтервенції. Натомість європейська практика базується на максимальній свободі руху капіталу і загальнодержавному монетарному регулюванні єдиної валюти. Однак і там не відсутні інструменти стримування надмірних фінансових ризиків. З урахуванням цього ми пропонуємо наступні кроки.

Гармонізація з європейським правом. Варто переглянути українське валютне законодавство в частині пом'якшення зайвих валютних обмежень, пристосовуючись до норм ЄС (особливо у свободі руху капіталу) без шкоди для безпеки. Пропонується поступове скасування обов'язкових валютних ліцензій для компаній, що повністю декларують операції, а також гармонізація фінансових звітів з міжнародними стандартами.

Закріплення режиму гнучкого курсу. Підтримувати режим плаваючого обмінного курсу гривні, уникаючи адміністративного фіксування курсу. Бареш та співавт. стверджують, що «поступовий перехід від фіксованого до плаваючого курсу» дозволить сформувати «природний ринковий курс». Це треба поєднати з розширенням обсягів міжнародних резервів НБУ та зваженою інтервенційною політикою (зокрема, у кризових ситуаціях).

Посилення незалежності НБУ. З огляду на роль стабільності валюти НБУ повинен залишатися незалежним органом, і законодавство має чітко гарантувати це конституційно. Необхідно обмежити політичний вплив на монетарну політику та затвердити чіткі критерії для зміни режиму курсу чи валютних обмежень (наприклад, через рішення Ради НБУ за участю незалежних експертів).

Розвиток судової практики. Для підвищення правової визначеності важливо вдосконалити судову практику у валютних питаннях. Зокрема, доцільно створити прецеденти щодо застосування валютного законодавства, що узагальнюватимуться в роз'ясненнях Верховного Суду. Це дозволить уникати довгих суперечок і забезпечить єдність правозастосування. Модель судової влади в Україні має сприяти швидкому й фаховому вирішенню валютних спорів, інтегруючи європейські стандарти правосуддя (наприклад, застосування пріоритету договірних норм ЄС).

Узагальненою рекомендацією є стратегія подальшої лібералізації валютного ринку із збереженням макропруденційних важелів стабільності. Використання передового європейського досвіду (насамперед у вільному руху капіталу та моніторингу фінансової системи) дасть Україні можливість підвищити інвестиційну привабливість і стійкість національної валюти у світовій економіці.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 р. № 679-XIV. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14>
3. Про валюту і валютні операції: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>
4. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). 2012. Article 63. *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012E063>
5. Бабін І., Вакарюк Л. Правова природа валютного регулювання. *Studia Iuridica Toruniensia*. 2016. № XIX. С. 12–23.
6. Шевчук О. Валютні операції як об'єкт валютного контролю. *Фінансове право України*. 2012. № 2. С. 10–15.
7. Москалюк Н., Чорнявська К. Валютне регулювання в Україні в умовах інтеграції до ЄС. *Міжнародна економіка: теорія та практика (збірник наукових праць КНЕУ)*. 2019. Вип. 4. С. 102–111.
8. Barash Y., Kryvytskyi Y., Ablamskyi S. External Experience for the Execution of Exchange Regulation and Possibilities of Its Application in Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4(1). P. 25–30.
9. Фінансове право України / ред. В.Ф. Шкарупа, Т.О. Коломоєць. К.: Алерта, 2007. 702 с.
10. Орлюк О.П. Валютне регулювання: цілі та завдання. *Фінансове право України*. 2010. № 1. С. 3–8.

